

אחרון גפן

חוט ושרוך

לזכר ידידיה
שאהבתנו אליו מתגברת עתה
ואין עת היצואת מעתה

ראשי-פרקים

- א. שבועת אברהם
- ב. אמרא וחפת
- ג. חגורה ובגד
- ד. שלל מלחמה
- ה. אות הניצחון

⌘ ⌘ ⌘

א. שבועת אברהם

"הרמתי ידי אל ה' אל עליון קנה שמים וארץ", נשבע אברהם על הצעת מלך סדום להניח את הרכוש לאברהם וליטול את הנפש, "אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך ולא תאמר אני העשרתי את אברם. בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם" (בר' יד, כא-כג).

הביטוי מחוט ועד שרוך נעל מקיף הכל. אברהם נשבע שלא יקח דבר מן המוקף בין השרוך והנעל, אף לא קטן, לא מן הקצה העליון ולא מן הקצה התחתון. "שום דבר, אף לא דבר פעוט חסר ערך. ויש אומרים מיחוט" (פתיל דק, דבר דק), ועד "שרוך נעלי" (דבר עבה). והענין אחד.¹

מידידי הרב שמואל הרשקוביץ שמעתי שפרופ' נחמה ליבוביץ פירשה שהתבנית הלשונית מ.. ועד.. היא כתבנית "מחוטב עציך ועד שואב מימך" (דבי כט, י; יהו' ט, כז). החוטב והשואב עומדים זה בצד זה ברשימת המלאכות, ולפיכך ההכללה מ.. ועד מדברת בסיבוב המקיף את כל המלאכות. הסוקר את כל המלאכות אינו יוצא מן החוטב אל המלאכה הסמוכה שואב המים אלא מקיף את כולן כמעגל עד ששב אל המלאכה שבצדו. אף כאן דיבר הכתוב בקצה המצוי אצל קצה, חוט ושרוך, הטפלים לבגד ולנעל. יוצאים מן החוט ומקיפים וסובבים ושבים אל השרוך, וכל מה שהוקף נעזב על ידי אברהם והוכלל בשבועתו.²

1 י' קיל, ספר בראשית, דעת מקרא, ירושלים תשנ"ז, עמ' שצב.

2 ועיין גם תורה תמימה לאסתר א, אות יט.

חוט אינו בגד ושרוך אינו נעל, אלא טפלים להם, וכבר אמרו חכמים, שנקי כפים היה אברהם, ונתרחק מן הגזל, גם בבגדים וגם בטפל להם (מדרש תהלים, בובר פכ"ד). ודרשו עוד,³ שבעבור חוט זה ניתן לבניו חוט תכלת שבציצית, ובעבור שרוך צוו בניו בהתרת שרוכי נעל בשעת ייבום, והרי זה חוט כנגד חוט ושרוך כנגד שרוך.

ב. אמרא וחפת

חוט לעצמו אינו דבר של ערך רב. משנת ב"ק מלמדתנו שהוא נופל בדין גזל, "החייט ששייר מן החוט כדי לתפור בו ומטלית שהיא שלש על שלש הרי אלו של בעל הבית" (פ"י מ"י). יש בשיעור זה דין גזל, אבל אין הוא כנראה דבר של חשיבות רבה. ואולם חוט מציין דבר נוסף. "תקות חוט השני" (יהו"ב, יח), שנצטוותה רחב לקשור בחלונה פירש רד"ק שם, "קו שזור ועשוי מחוטי שני ויונתן תרגם: תורא דחוט זהוריתא ותרגום שפה לפיו סביב תורא יהא מקף לפומיה... ויש פותרין תקות כמו ויכלו באפס תקוה לשון קו וחבל." תקות הוא קו, חוט שזור שצבעו שני. לא חוט אחד אלא חוטים, כי החוט האחד אינו שזור. ורד"ק הסיק מתרגום יונתן, שהוא "שפת בגד אדום", כלומר אמרא וחפת.⁴ משמע כזה מסתבר גם בשמות-רבה מא, ב, כשאמר הקב"ה לאברהם: "אתה אומר 'אם מחוטי' - חייך בו בלשון אני מקלס את בניך, שנאמר כחוט השני שפתותיך. אתה אמרת 'עד שרוך נעל' - בו בלשון אני מקלס את בניך, שנאמר מה יפו פעמים בנעלים." ובמקום אחר דימו שפתים אלה ללשון של זהורית, שהיתה נקשרת בין קרני שעיר המשתלח - "אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבשיע, אין לנו לשון זהורית⁵ ושעיר המשתלח. אמר להם: כחוט השני שפתותיך - רחישת פיך

3 בי"ר פמ"ג, תיאודור-אלבק עמ' 423. ודרשו שם עוד: "ד"א, אם מחוט - זה המשכן, שהוא מצוייר בתכלת וארגמן וגוי; ועד שרוך נעל - אלו עורות תחשים. ד"א, אם מחוט - אלו הקרבנות, היך דתנין חוט שלסיקרא חוגרו באמצע; ועד שרוך נעל - אלו פעמי רגלים, היך דאת אמר מה יפו פעמיך בנעלים (שה"ש ז, ב)."⁴ ודרשו עוד השרוך על תפילין, כלומר רצועה כנגד רצועה - "דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל, זכו בניו לבי מצוות - חוט של תכלת ורצועה של תפילין" (סוטה יז, א).

4 תקות חוט השני, כלומר: תקוה מלשון חוט. ואם הוא מלשון מקוה, יש לומר מקוה, קבוץ חוטים (י' קיל, ספר יהושע, דעת מקרא, עמ' טז הערה 74).

5 לשון של ארגמן, וכיוצא בו לשון של זהורית, הם צמר סרוק ומשוכים כמין לשון אריג, כלומר סרט בד או חוט טווי ומפותל (רש"י יומא לט, א ד"ה לשון). וכשהיה לשון של זהורית, כלומר שני, מלבין היו יודעים ששעיר הגיע למדבר שנאמר (ישעיה א) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלב ילבינו (יומא פ"ו מ"ח). ועיין התיאור בפיוטים: "צבע זהורית קשר בראש משתלח... תגל בהתבשר השלג אדם תולעי"; "כוון זהורית בקרניו לאורה כהדחפו גלגל וגזר בגזרה"; "תאריית לשון השני הלבנה ושעיר הולכתי נדחה ומת"; "שני המלבן משעיר הקרבן" (ד'

חביבה עלי כחוט השני של זהורית¹ (שהשייר ד,ו). לשון של זהורית, שהיתה אדומה מן החטאים, היתה מתלבנת בשעה ששעיר המשתלח היה מגיע למדבר ומכפר (יומא פ"ו מ"ח). ועתה, אמר ה' לישראל, שאין לכם שעיר המשתלח ולא לשון של זהורית, תבוא רחישת שפתיכם ותכפר. הלשון היא חוט, והשפתים הן שני. והרי אין לומר שפיסת הזהורית היא חוט בודד אלא פתיל חוטים או ארג שעושים ממנו סרט, אמרא או חפת. ולהלן יציין החוט חגורה או בגד.

ג. חגורה ובגד

ארגמן היה נארג בבגד אצל הרומיים או מרוקם בו, פורפירה קראוהו חכמים, purpura, pourpre, purple. בגדים כאלה היו הרומים לובשים ועליהם סרט אדום לאורך הבגד, רקמה, אימרא, והיה זה סימן למעמדם.⁶ הצעירים עד גיל שש עשרה והמגיסטראטים הראשיים היו לובשים בחגיגות ציבור toga praetexta שבקצה חפת ארגמן. גם הנעלים של אנשי המעלה סיפרו על מעמדם, כמו מנהג הסנטורים הרומיים, שנעלו נעלים מיוחדות, אדומות עם סרטי עור גמישים בצורת סהר.⁷

גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים ב, ירושלים 1970, עמ' 445, 460, 478, 486. צבע זה המזוהר ומאיר היה משמש במלכות ובשכנגדה; במלכות, "לפי שארגמן חשוב שבכולן שהוא לבוש מלכותי" (במדבר רבה פרשה יב), וכנגד זה היה כדגל כניעה אצל רחב. והוא משמש בשמחה ובחטאה; שמחה היא חופת חתנים, זהורית מוזהבת, "טלית צבועה שני ובו קבועין טסי זהב" (רש"י סוטה מט, ב). ולעומתה החטא קרוי אדום (רש"י ברכות נו, א), ובגיטין סט, ב, ד"ה חוטא, דיבר רש"י בחוט של זהורית שנטווה על ידי אשה חשודה בת חשודה. וכיוצא בזה פירש ר"ח המלה ורד במשמע צבע ורד, אדום, "טווה ורד צמר אדום היא טווה שיפול על פניה מזהרוריתו וזהו עזות מצח ופריצות" (תוס' כתובות עב, ב, ד"ה בטווה). אבל רש"י פירש שם את המלה מלשון רד, כלומר חוט הנטווה מתרדד על פניה של מטה. והרי זה כמו הנאמר בפסיקתא רבתי פכ"ו: "מנין שאמר ירמיה כן? (דכתיב) ומצח אשה זונה היה לך וגו' (ג, ג) - כיון ששמעה אמו דברים הללו, אמרה: מה ראה זה לומר בי כך שלא בעונתו? פתח פיו אמר לה: לא עליך אמי אני אומר (לך) (כך), לא עליך אמי אני מתנבא, [אלא] לציון ולירושלים אני אומר שהיא מקשטת את בנותיה ומלבשתן זהורית ומעטרת אותן בזהב, יבואו השודדים וישדדו אותם ואת שדוד מה תעשי (כי תלבשי שני כי תעדי עדי זהב) " (ד, ל).

6 התיאור נמצא אצל Felix Gaffiot, Dictionnaire Illustré, latin - français עמוד 891. תיאור זה מראה מראה סרט, כנראה אדום, המרוקם לכל אורך הבגד. ועיין Alfred Rubens, A History of Jewish Costume, Jerusalem 1973, p. 20, 23, 25. ויש אולי להשוות לזה את פסי הצבע השחור לאורך הטליתות שאנו מתעטפים בהן.

7 The Roman shoe, it may be mentioned here, was of several different kinds, according to the sex, rank and occupation of the wearer; but the two most important sorts were the calceus, the shoe worn with the toga in the city, and the mark of the Roman citizen; and the pero or high boot, which was more serviceable in the country" (W Warde Fowler, Social Life at Rome in the Age of Cicero, London 1965, p. 53) עמ' 234 ערך calceus.

החפת, האמרא הנזכרים לעיל, והסרטים המרוקמים והשרוכים וגם חגורות היו סימן של חשיבות. הם ציינו דרגה, תפקיד, הירארכיה וייחדו קבוצה על פני קבוצה אחרת. כך עולה מן התיאור של הכבוד שנתנו לישראל בשעת מתן תורה. במדרש איכה רבה (פרשה ב): "ד"א, מה אעידך בכמה קישוטין קישטתי בכם, כד"א ואעידך עדי (יחזקאל טז, יא), דר' יוחנן אמר: ששים ריבוא של מלאכים ירדו עם הקב"ה לסיני, ועטרה ביד כל אחד ואחד, לעטר כל אחד ואחד מישראל. ר' אבא בר כהנא אמר בשם ר' יוחנן: מאה ועשרים ריבוא, אחד מקשטו, ואחד מלבישו עטרה. ר' (יוחנן) [הונא] דצפורי אמר: זונם [Zona; Gk. Zone; Lat.] (=girdle, belt) היה חוגרם, כד"א מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב יב, יח). "המלה אעידך נדרשת כאן כלשון עדי, קישוט, ולא כלשון עדות. רבי אבא בר כהנא מסר בשם רבי יוחנן, שכל אחד מישראל זכה לקישוט ולעטרה, ולא פירש מה הוא קישוט, ור' הונא מציפורי פירש שזו היא חגורה. כך הוא גם במסורת שבשהש"ר (פרשה ד), אבל בתנחומא, בהוספה לפרשת שלח (בבובר לח ע"ב, וע"ש הערה יב) נוסף: "ור' סימוי אמר: פורפירה הלבישן, שנאמר ואלבישך רקמה (יחז' טז, ל"), ועיין להלן.

החגורה⁸ היא אם כן סוג של קישוט, אולי דרגה אולי מעמד, וודאי בגד של חשיבות כמו הפורפירה, לבוש הרקמה.

עובדה זו עולה לנו עוד מסיפור תמר ויהודה. תמר כלת יהודה התנתה לו את הסכמתה בערבון, שפרטיו הם חותם, פתיל ומטה (ברא' לח, יח), ורשבי"ם פירש שם, שפתיל הוא אזור, חגורה, לדבריו מפני ש"שלשה כלים הללו מזומנים לתת כי אינן מלבוש". אבל יש כנראה לפירוש זה מסורת בחילופי הנוסח של התרגום השומרוני לתורה, המתרגמים ומפתאך, ומפתעך, כלומר מפתחך, חגורה (מהדורת טל, עמ' 159). ולעומתו פירש שם רש"י על פי אונקלוס: "עזקתך ושויפך טבעת שאתה חותם בה, ושמתך⁹ שאתה מתכסה בה."¹⁰

8 להיכנס לשירות צבאי, אמרו בלאטינית, לחגור חגורה צבאית, והיפוך הביטוי פירשו להשתחרר משירות צבאי, ועיין להלן.

9 "חליפות שמלות – בגד כבוד, כמו מאמרו של שמשון (שופטים יד, יב)" (פירוש רב שמואל בן חפני גאון, מוסד הרב קוק, עמ' רנד). ובעל מצודת דוד פירש על ישעיה ג, ו: "ויאמר לו הלא יש לך שמלה - ר"ל, הלא אתה מלובש מלבושי פאר ושעתך מצלחת ויהיו דבריך מקובלים לזאת תהא לנו קצין ולראש." ועיין ערוך ערך ששפא.

10 אבל עיין שם רמב"ן.

לפיכך פתיל הוא חגורה ופתיל הוא שמלה, בגד. בין כך ובין כך הם היו כלים שיהודה הוכר בהם, שאין הוא יכול להכחישם. וקרוב לומר, שהם היו כלים של מעלה ושל חשיבות.

ד. שלל מלחמה

הביטוי "מחוט"¹¹ ועד שרוך נעל" מדבר לכאורה בפרטי בגדים, מעליונו של אדם, חוט שבצוארו אזור שבבגדיו ואולי בכובעו, ועד סוליתו, שרוך שבנעל או סנדל. ולפעמים כאמור החוט הוא אריג או בגד עצמו, כפי שמלמד הפסוק, "ימי קלו מני ארג ויכלו באפס תקוה" (איוב ז, ו). "אפס תקוה" הוא העדר קו, חוט של חיים, ומקביל הוא לארג שבראש הפסוק.¹²

החוט שבגובה הבגדים ובתחתיתם סימנו דרגה ותארו אדם במלא הדרו.¹³ בעת תבוסה במלחמה הם נלקחו בשללה. אדרת השנער שתפס עכן מן החרם (יהו' ז, כא) צוינה על ידי חכמים בארגמניותה, ור' חנינא בר יצחק אמר בה: "פורפירה בבליא" (ב"ר פפ"ה, תיאודור-אלבק עמ' 1050).¹⁴ ארגמניות כזו עולה גם מדברי היועצות לאם סיסרא, המייבבת על בנה, "הלא ימצאו יחלקו שלל רחם רחמתים לראש גבר שלל צבעים לסיסרא שלל צבעים רקמה צבע רקמתים לצוארי שלל" (שופ' ה, ל),¹⁵ ומבגדים כאלה לקח גדעון שלל מלחמה, "ויהי משקל נומי הזהב...לבד מן השחרונים והנטיפות ובגדי הארגמן" (שם ח, כו).¹⁶

ה. אות הניצחון

השימוש המגוון של המלה חוט בפי חכמים מלמדנו שפעמים הוא היה חוט בודד, ופעמים מה שעשו בו, לשון של זהורית, אמרא או חפת, חגורה ולפעמים בגד ושמלה, ובהקשר של אברהם החוזר מן המלחמה הוא מציין את שלל

11 ראה גאפיו (לעיל הע' 6) עמ' 667.

12 ועיין שם בכפל המשמע שהובא אצל אבי"ע, ובדעת מקרא, עמ' נו, והערות 58, 59.

13 "כגדל גדילים בארבע קצוות מראה כהן" הוא אחד מתאורי יופיו של הכהן הגדול היוצא מבית קדשי הקדשים בפיוט אמת מה נהדר (די גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים ב, ירושלים 1970, עמ' 483).

14 ועל פיהם פירש רד"ק שם.

15 "ולסיסרא ג"כ יתנו שלל בגדי הצבעונים הנכבדים שלל בגדי צבעונים שהם מרוקמים ובגדי צבע רקומים משני עבריהם ויחלקם סיסרא לצוארי בעלי השלל והם אנשי החיל הבאים עמו" (רלבי"ג שופטים ה, ל). ורד"ק כתב על מעלת הנשר בשלל צבעיו: "ועוד תאר לו הדר ויופי, ואמר אשר לו הרקמה שנוצתו מגוונים שונים זה מזה שהוא יפה מראה בזה וזה כמו נוצת הטווס כי רקמה יקרא מעשה האורג בבגד או מעשה המחט בחוטים שונים זה מזה בצבעונים וזהו מעשה רוקם כמו שלל צבעים רקמה" (יחזקאל יז, ג).

16 וע"ש בפירושו של יהודה אליצור, דעת מקרא, עמ' קא.

המלחמה. וכיוצא בו שרוך. היוצא מנצח מן המלחמה לובש את כתר המנוצחים, את קישוטי דרגותיהם, משתמש בכליהם ועומד על אדמתם. יש בכך סימן מובהק של הניצחון, ומלבד זאת יש בכך בעלות על רכוש, שבגללו יוצאים לפעמים למלחמה.

אברהם לא נודע במלחמותיו. אין הן מפארות את שמו. הוא פוסע לאורך הארץ על פי צו ה', לך לך, והארץ נכבשת לו בהליכותיו. בשעת צרה וצורך הוא נלחם וניצח. שלל המנוצחים, שמלות ואדרות, ועליהן קישוטים, רקמות ודרגות ונעלי מלחמה, היה מונח לפניו. ועל פי דין המנצח במלחמה היה ראוי ליטול ראשון חלק בשלל. אבל מלך סדום קפץ ופתח בהצעה תן לי הנפש והרכוש קח לך. בשעת ההצעה לא היו למלך סדום נתינים, כי הוא ברח ונתיניו נשבו. מימוש הצעתו יחזיר אותו למלוך, כי הרי אין מלך בלא נתינים. אלא שאין הבורח בעת מלחמה מקדים את הצעותיו למי שניצח בה, ולכן ביקש לפייס כביכול את אברהם בקבלת הרכוש. אבל אברהם לא נפל בערמת מלך סדום. ובשעה שהוא עמד על שלל המנוצחים, נשבע הוא אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ, שנלחמים עליה, לא ליטול מחוט ועד שרוך נעל. ארץ ישראל היא חלק ה' והוא יתננה לאברהם ולזרעו, והוא מוליד עצמו תמיד לפי ציוויו, אף אם הוטל למלחמת שעה. אברהם מיעט בפיו את שלל המלחמה, חוט¹⁷ ושרוך¹⁸ וכמו קצוות ושיירים הם, גם אם גדולים בפי הבריות. אין לו צורך בזיכרון המלחמה, לא בשלל הרכוש ולא בשלל הנפש, אלא לקרוא בשמו יתברך, ולפיכך הוא הגדיל את הקריאה בשמו גם ממלכיצדק, "הרמתי ידי אל ה' אל עליון קנה שמים וארץ".

17 "ה'בוניקו" (תורכית) הוא התג (בערבית תג) כלומר סימן דרגה של פחות, נעשה משיער סוס. שלושה זנבות כאלו היתה הדרגה האזרחית (והצבאית) העליונה בסולם הדרגות התורכי, כולל שרים וראשי ממשלה" - ש' אביצור אדם ועמלו, אטלס לתולדות כלי עבודה ומיתקני ייצור בארץ-ישראל, עמ' 169.

18 כל קצוות היו מעוטרות, ברקמה, בציציות ברצועה ובאמרא, ובהן קצות שרוול או מכנסים, צואר הבגד או חפתו, כובע האדם ונעליו וכן מרדעות הסוסים ומרכבתו, ועיין למשל הערך LACE וצירופיו במילונות.